

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КРАВЧЕНКО НАТАЛІЯ СТАНІСЛАВІВНА

УДК 343.12

**СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Письменний Дмитро Петрович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Лук'янчиков Євген Дмитрович,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»,
професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності

кандидат юридичних наук, доцент

Бояров Віктор Іванович,
Академія адвокатури України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики

Захист відбудеться 15 вересня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий 12 серпня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Правовою основою захисту прав потерпілих у кримінальному судочинстві України є Конституція України, яка проголошує людину найвищою соціальною цінністю, а її права та свободи, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3). Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) визначив своїм завданням охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, яке завжди виступатиме одним з елементів показника загального стану дотримання державою конституційного положення, закріпленого в ст. 3 Основного Закону. Зокрема, ст. 128 КПК України передбачає можливість пред'явлення цивільного позову до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Аналіз слідчої і судової практики засвідчує, що потерпілі не завжди мають можливість отримати відшкодування шкоди, яка заподіяна їм внаслідок кримінального правопорушення, тому постає необхідність у вдосконаленні процесуального механізму її відшкодування. Варто навести статистичні дані щодо кількості постановлених вироків судами першої інстанції України при розгляді кримінальних правопорушень, в яких було заявлено цивільний позов, протягом 2013 року – першого півріччя 2016 року: всього – 41,4 тис., з них – позови задоволено повністю лише у 23,8 тис. Водночас розмір шкоди, яка заподіяна кримінальними правопорушеннями особі, суспільству та державі, зростає щороку. За даними офіційної статистики Генеральної прокуратури України, лише у 2015 р. державі та територіальним громадам заподіяно шкоду на суму понад 4,3 млн грн, а відшкодовано лише 494 тис. грн збитків (у 2014 р., при встановленій сумі матеріальних збитків понад 1,1 млн грн, відшкодовано – 537,1 тис. грн).

Серед чинників такого незадовільного стану можна назвати відсутність Закону України «Про відшкодування за рахунок держави шкоди фізичним особам, які потерпіли від кримінального правопорушення», який би встановлював підстави, умови, порядок визначення розмірів та інші питання механізму забезпечення відшкодування шкоди.

У зв'язку із зазначеними обставинами постає нагальна потреба у розробленні ефективного механізму забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, відповідно до завдань, які визначені в ст. 2 КПК України.

Окремі проблеми реалізації прав потерпілого в кримінальному судочинстві, у тому числі й права на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, розглядалися багатьма науковцями, зокрема, С. А. Альпертом, В. П. Бож'євим, А. М. Бойком, Б. Л. Вашук, М. І. Гошовським, М. В. Гузелою, Х. Р. Кахнич, Я. О. Клименком, О. В. Крикуновим, О. П. Кучинською, А. Г. Мазаловим, В. Т. Нором, Д. П. Письменним, В. Я. Понаріним, О. Ю. Хабло, В. М. Савицьким, Ю. В. Циганюк, Л. І. Шаповаловою.

У різні часи до розгляду і наукового аналізу проблем доказування звертались Ю. П. Аленін, В. І. Бояров, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, В. Г. Гончаренко,

С. В. Давиденко, А. Я. Дубинський, О. В. Капліна, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, Н. М. Обрізан, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, О. В. Рибалка, Р. Ю. Савонюк, С. В. Слінько, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін.

В умовах реалізації положень КПК України (2012 р.) проблематиці цивільного позову в кримінальному судочинстві присвячено окремі дисертаційні роботи: О. Р. Мала «Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні» (2014 р.); І. А. Воробйова «Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні» (2016 р.), проте у відповідних працях відсутній єдиний підхід щодо визначення суб'єктів доказування цивільного позову, їх диференціації, обсягу повноважень, особливостей засвідчення юридично значущих обставин у кримінальному провадженні тощо.

У зв'язку із зазначеними обставинами постає необхідність комплексного дослідження діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження та визначило основні його напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується, зокрема, зі Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, ґрунтується на положеннях Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України, спрямованих на реалізацію норм Кримінального процесуального кодексу України (наказ МВС України від 08 серпня 2012 р. № 685), відповідає Пріоритетним напрямам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., схваленим Вченою радою Національної академії внутрішніх (протокол від 29 жовтня 2013 р. № 28). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 24 грудня 2013 р. (протокол № 32) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 1212, 2013 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є розкриття та аналіз сутності процесуальної діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, а також надання обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування стосовно відшкодування шкоди потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *задачі*:

- охарактеризувати стан наукових досліджень проблем відшкодування шкоди шляхом заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні, запропонувати ознаки цивільного позову та виокремити елементи предмета його доказування;
- надати диференціацію суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні;
- установити роль суду в діяльності з доказування цивільного позову в кримінальному провадженні;

- розглянути засаду змагальності в діяльності сторін у кримінальному провадженні з підтримання та заперечення заявленого цивільного позову;
- обґрунтувати правові основи діяльності прокурора, слідчого та керівника органу досудового розслідування щодо доказування цивільного позову в кримінальному провадженні;
- розкрити сутність доказування цивільного позову в кримінальному провадженні за участю потерпілого, цивільного позивача;
- з'ясувати роль представника потерпілого і цивільного позивача та/або їх законних представників у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні;
- визначити права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та/або законного представника в кримінальному провадженні щодо доказування цивільного позову;
- висвітлити діяльність цивільного відповідача у кримінальному провадженні щодо доказування (заперечення) цивільного позову;
- окреслити участь представника цивільного відповідача у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні;
- сформулювати, з урахуванням міжнародного досвіду, науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства у контексті досліджуваних питань.

Об'єкт дослідження – кримінальні процесуальні правовідносини, які виникають, змінюються і припиняються у процесі доказування суб'єктами кримінального провадження цивільного позову.

Предмет дослідження – суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є *діалектичний метод*, який сприяв розумінню об'єкта, предмета, мети і задач дослідження в контексті взаємообумовленості здобутків науки та потреб практики. *Метод правового моделювання* застосовувався при конструюванні оптимальних моделей: предмету доказування цивільного позову в кримінальному провадженні; правового статусу потерпілого, цивільного позивача та їх представників, законних представників, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, цивільного відповідача та його представника (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Історико-правовий метод* використовувався з метою аналізу розвитку знань щодо інституту цивільного позову у кримінальному провадженні як в Україні, так і в інших країнах (підрозділ 1.1). *Порівняльно-правовий метод* покладено в основу аналізу та порівняння міжнародного досвіду з національним законодавством щодо діяльності суб'єктів кримінального провадження у доказуванні цивільного позову (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). *Метод функціонального аналізу* дав змогу розглянути особливості повноважень прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування та суду в доказуванні предмета цивільного позову в кримінальному провадженні (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1). *Системно-структурний метод* сприяв виявленню прогалин і колізій у чинному кримінальному процесуальному законодавстві та формулюванню пропозицій щодо удосконалення чинних правових норм (підрозділи 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Соціологічні методи* (анкетування, опитування

тощо) застосовувалися при вивченні слідчої, прокурорської та судової практики щодо особливостей участі слідчого, прокурора та суду в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1). *Статистичний метод* вживався при опрацюванні результатів анкетування та опитування слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів, а також при узагальненні матеріалів вивчених судових рішень у кримінальних провадженнях (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять: статистичні дані, опубліковані на офіційному сайті Генеральної прокуратури України за 2013 р. – перше півріччя 2016 р.; результати вивчення судових рішень, якими задоволені цивільні позови та які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2013 р. – перше півріччя 2016 р.; матеріали практики Європейського суду з прав людини за 2013 р. – перше півріччя 2016 р.; дані, отримані під час аналізу й узагальнення матеріалів 283 кримінальних проваджень із заявленими цивільними позовами; зведені дані опитувань 194 суддів, 118 прокурорів, 373 слідчих органів внутрішніх справ (Національної поліції) та 77 адвокатів з Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Одеської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей та міста Києва.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних монографічних досліджень кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, здійсненим в умовах реалізації норм КПК України. У результаті проведеної роботи сформульовано та обґрунтовано низку нових положень, висновків і пропозицій щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, зокрема:

уперше:

- запропоновано ознаки цивільного позову в кримінальному провадженні: 1) має приватний характер – письмова вимога фізичної або юридичної особи, її представника (законного представника); 2) має публічний характер – письмова вимога прокурора в інтересах держави та громадян, у передбачених кримінальним процесуальним законодавством випадках; 3) пред'являється конкретній особі: підозрюваному, обвинуваченому або особі (фізичній чи юридичній), яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану його діями або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; 4) має на меті відшкодування завданої майнової та/або компенсацію моральної шкоди; 5) підлягає розгляду та вирішенню судом у порядку кримінального провадження;

- конкретизовано елементи предмета доказування цивільного позову у кримінальному провадженні: склад кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), яким заподіяно шкоду; наявність шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням), та її вид; причинно-наслідковий зв'язок між подією кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння) та завданою шкодою; суб'єкт завдання шкоди та його вина у заподіянні цієї шкоди; фізична або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням) заподіяно шкоду; розмір шкоди, яка підлягає відшкодуванню за цивільним позовом; обставини, які виключають можливість провадження щодо цивільного позову;

- надано диференціацію суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні: а) суб'єкти підтримання цивільного позову (особи, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень; особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, її представник та/або законний представник; особа, яка пред'явила цивільний позов, її представник та/або законний представник); б) суб'єкти заперечення цивільного позову (особа, яка вчинила кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, чим заподіяла шкоду фізичній чи юридичній особі, її захисники та/або законні представники; особа, яка за законом несе відповідальність за діяння підозрюваного, обвинуваченого або суспільно небезпечні діяння неосудної особи (її представник); представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; третя особа (її представник), щодо майна якої вирішується питання про арешт); в) орган, який здійснює правосуддя та вирішує кримінальне провадження по суті в частині пред'явленого цивільного позову;

удосконалено:

- наукове бачення повноважень прокурора з підтримання цивільного позову на стадії судового розгляду, яке полягає в активному обстоюванні перед судом необхідності його задоволення, і має відображатись у таких діях: доказування цивільного позову; висловлення та обґрунтування позиції щодо необхідності задоволення позову в обвинувальній промові прокурора; перевірка судового рішення на предмет законності вирішення долі цивільного позову у кримінальному провадженні, а також, за наявності підстав, оскарження судового рішення в частині вирішення цивільного позову;

- зміст принципу змагальності шляхом обґрунтованої пропозиції внесення, в якості його обов'язкового додаткового елементу, функції підтримання стороною обвинувачення пред'явленого цивільного позову в кримінальному провадженні, а зі сторони захисту – заперечення встановленої суми відшкодування майнової та/або моральної шкоди;

дістало подальший розвиток:

- положення, що суд є специфічним суб'єктом доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, діяльність якого необхідно розглядати як ефективний засіб забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням), та як примусовий вид впливу на підозрюваного, обвинуваченого (його захисників та/або законних представників), цивільного відповідача (його представника), представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третю особу (її представника), щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також на неосудних осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, чим заподіяли шкоду фізичній чи юридичній особі, при вирішенні питання цивільного позову в провадженнях про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

- наукова аргументація необхідності вирішення слідчим, окрім доказування підстав і предмета пред'явленого цивільного позову, таких завдань в ході досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування заподіяної шкоди потерпілому в кримінальному провадженні: а) установити характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним

діянням); б) встановити наявність майна, яким володіє особа (особи), що своїми діями (бездіяльністю) завдала шкоди фізичній або юридичній особі, та отримати відомості про її місцезнаходження; в) установити правовий статус виявленого майна; г) вилучити та забезпечити збереження майна особи, яка винувата у заподіянні шкоди потерпілому шляхом вчинення кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), для подальшого забезпечення відшкодування шкоди останньому;

- обґрунтування положень щодо врегулювання правового статусу потерпілого, цивільного позивача в діяльності як суб'єктів доказування цивільного позову у кримінальному провадженні, що полягає в їх участі у доказуванні підстав, виду та розміру цивільного позову за допомогою подання органу, що веде провадження, відповідних доказів; у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, пов'язаних зі встановленням характеру та розміру заподіяної шкоди; у безпосередній перевірці відповідних доказів, оскільки потерпілий, цивільний позивач заінтересовані у наслідках вирішення цивільного позову на їх користь, що стимулює зазначених учасників кримінального провадження активно залучатися до процесу його доказування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано у:

- *законотворчій діяльності* – при вдосконаленні кримінального процесуального законодавства шляхом внесення змін і доповнень до чинного КПК України щодо доказування цивільного позову в кримінальному провадженні (лист до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 16 березня 2016 р. № 46/16 НД);

- *правозастосовній діяльності* – для забезпечення ефективності застосування законодавства, що регламентує пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні органами досудового розслідування (акт впровадження Головного слідчого управління МВС України від 20 травня 2015 р.);

- *навчальному процесі* – при підготовці лекцій, методичних рекомендацій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення різних видів занять з дисциплін «Кримінальний процес», «Теорія судових доказів», «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів», а також у рамках підвищення кваліфікації слідчих і працівників оперативних підрозділів згідно з затвердженими МВС України навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 16 жовтня 2014 р., Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна від 25 травня 2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження, висновки та пропозиції оприлюднено автором у вигляді доповідей і виступів на міжнародних науково-теоретичних і практичних конференціях, круглих столах: «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Київ, 13–14 грудня 2013 р.); «Сучасні проблеми теорії та практики кримінального та кримінального процесуального права України» (м. Київ, 27 січня 2014 р.); «Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу»

(м. Донецьк, 15 березня 2014 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки – 2014» (м. Київ, 21 березня 2014 р.); «Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах» (м. Київ, 4 квітня 2014 р.); «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 17 квітня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 50-річчю кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, 23 січня 2015 р.); «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 29 жовтня 2015 р.); «Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 9 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані у дослідженні, висвітлені у 14 наукових публікаціях, серед яких чотири наукових статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у зарубіжному періодичному науковому виданні, а також дев'ять тез – у збірниках матеріалів науково-практичних/теоретичних конференцій і круглих столів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (295 найменувань на 33 сторінках) та 10 додатків на 34 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 263 сторінки, із них основного тексту – 196 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації. Подається загальна характеристика роботи, зокрема, висвітлено стан наукового розроблення проблеми дослідження; описано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено її мету та задачі, об'єкт, предмет, охарактеризовано методи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Загальні положення інституту цивільного позову в кримінальному провадженні» складається з чотирьох підрозділів, в яких досліджено правову природу цивільного позову та сутність його доказування в кримінальному провадженні, охарактеризовано суб'єктів доказування цивільного позову, роль суду в цьому процесі, а також реалізацію сторонами кримінального провадження засади змагальності при доказуванні цивільного позову.

У *підрозділі 1.1. «Стан наукових досліджень поняття та змісту цивільного позову в кримінальному провадженні»* розглянуто генезис та стан наукових розроблень вітчизняних і зарубіжних учених щодо цього кримінального процесуального інституту та особливості його доказування сторонами кримінального провадження.

На основі узагальнення напрацювань науковців (В. П. Бож'єва, В. Т. Нора, Б. Л. Ващук, Ю. В. Циганюк, О. Р. Мала, Х. Р. Кахнич, І. А. Воробйової та ін.) щодо визначення цивільного позову в кримінальному провадженні запропоновано перелік його ознак.

Обґрунтовано тезу про те, що доказування цивільного позову в кримінальному провадженні – це зафіксована у процесуальній формі за допомогою методів правового регулювання сукупність взаємоузгоджених і рівнозначних доказових можливостей сторін, через використання яких вони можуть відстоювати свої функціональні інтереси в умовах змагального судочинства.

Норми КПК України повною мірою поширюються на предмет доказування цивільного позову в кримінальному провадженні. Проте слід звернути увагу, що у кримінальному процесуальному законодавстві чітко не визначено мінімальне коло обставин, доказування яких є неодмінною та обов'язковою умовою правильного вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні. На підставі цього визначено елементи предмета доказування цивільного позову у кримінальному провадженні.

Доведено, що належне здійснення доказування цивільного позову сторонами кримінального провадження відповідно до засади змагальності дозволяє забезпечити захист прав і законних інтересів потерпілих. Усі питання, пов'язані з відшкодуванням заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди потерпілому, які виникають в ході кримінального процесуального провадження, можна вирішити тільки на підставі достовірно встановлених в ході доказування обставин. Участь заінтересованих суб'єктів у доведенні цивільного позову є гарантією реалізації засад кримінального провадження.

За результатом аналізу міжнародного досвіду, встановлено, що у законодавстві різних країн, навіть при віднесенні їх до однієї правової сім'ї, дещо відрізняються норми, що регулюють порядок відшкодування шкоди особі, завданої кримінальним правопорушенням.

У Великій Британії позови про відшкодування шкоди, в тому числі заподіяної кримінальним правопорушенням, традиційно підлягають розгляду в рамках цивільного процесу на основі норм деліктного права, а джерелами правого регулювання деліктної відповідальності є судові прецеденти. Для системи американського правосуддя, окрім позовів про відшкодування шкоди в порядку цивільного судочинства на підставі норм деліктного права, характерно і використання цивільного позову в кримінальному процесі, заявленого і розглянутого безпосередньо в кримінальному судочинстві. У Федеративній Республіці Німеччина відшкодування моральної та матеріальної шкоди здійснюється тільки у зв'язку з навмисними насильницькими злочинами з рахунок федерального бюджету (40 %) та бюджетів федеральних земель (60 %). Відновлення компенсаційних ресурсів здійснюється за рахунок: накопичень в бюджетах; регресивних вимог до осіб, винуватих у вчиненні злочинів, якщо такі є; за рахунок добровільних внесків та реалізації різних соціальних програм. За законодавством Французької Республіки для відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, допускається використання таких кримінально-процесуальних інститутів: цивільного позову в кримінальному судочинстві; кримінально-процесуальної реституції; державної компенсації шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; цивільного позову в цивільному судочинстві.

У підрозділі 1.2. «Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні» наведено диференціацію суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні.

Запропоновано в кримінальному провадженні суб'єктів доказування цивільного позову розподілити на: суб'єктів підтримання цивільного позову; суб'єктів заперечення цивільного позову; орган, який здійснює правосуддя та вирішує кримінальне провадження по суті в частині пред'явленого цивільного позову.

Наголошено, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду документів, речових та інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України. Засада змагальності проявляється в процесі доказування, зокрема цивільного позову, також у тому, що під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу.

У підрозділі 1.3. «Роль суду в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні» досліджено діяльність суду щодо доказування та вирішення по суті цивільного позову, пред'явленого в кримінальному провадженні.

Акцентовано увагу, що суд вправі шляхом аналізу не лише дослідити обставини кримінального провадження і докази, зібрані під час досудового розслідування, а й отримати та перевірити інші докази, необхідні для прийняття законного і обґрунтованого судового рішення. Щодо його обов'язку, то суд як орган судової влади повинен приймати справедливі рішення у кримінальних провадженнях, які ґрунтуються не тільки на аналізі доказів, наданих сторонами, а й на отриманих за власною ініціативою даних та інших матеріалів, необхідних для перевірки доводів сторін у судовому засіданні.

З'ясовано в контексті розвитку кримінального процесуального законодавства, що суд є специфічним суб'єктом доказування, зокрема цивільного позову, який наділений виключними повноваженнями здійснення правосуддя в кримінальному провадженні. Більшість респондентів поділяють нашу точку зору: 148 суддів (76,3 %), 93 прокурори (78,8 %), 312 слідчих (83,6 %) та 57 адвокатів (74,0 %).

У підрозділі 1.4. «Реалізація сторонами кримінального провадження засади змагальності при доказуванні цивільного позову» визначено та охарактеризовано складники змісту засади змагальності.

Узагальнено позицію вчених (О. Г. Яновської, В. М. Тертишника, Р. О. Куйбіди та ін.), що сторони не можуть користуватися рівними процесуальними правами та виконувати ті ж самі процесуальні обов'язки, інакше їх діяльність була б тотожною та дублювала б одна одну, що суперечить самій суті змагального провадження.

Проте недопустимою вважається протилежна ситуація, коли одна із сторін кримінального провадження має очевидні процесуальні переваги, зокрема щодо доказування чи спростування заявленого цивільного позову. Так, на відміну від сторони захисту, яка вправі самотійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової, а також у випадках відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання про залучення експерта, звернутися з

клопотанням про залучення експерта до слідчого судді (ч. 2, ч. 3 ст. 243 КПК України), потерпілий має лише право клопотати слідчому, прокурору про залучення експерта для проведення експертизи (ч. 1 ст. 243 КПК України). Таким чином, повинен бути дотриманий баланс повноважень кожної зі сторін, щоб у разі відсутності права здійснити на власний розсуд певну процесуальну дію, вони змогли компенсувати такий недолік через застосування іншого процесуального механізму.

Аргументовано необхідність виділяти окремо в змісті засади змагальності як її обов'язковий додатковий елемент функцію підтримання стороною обвинувачення пред'явленого цивільного позову в кримінальному провадженні, а зі сторони захисту – заперечення встановленої суми майнової та/або моральної шкоди.

Розділ 2 «Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні зі сторони обвинувачення» складається з трьох підрозділів, в яких досліджено правові основи діяльності прокурора, слідчого та керівника органу досудового розслідування щодо доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, розкрито сутність доказування цивільного позову за участю потерпілого, цивільного позивача, проаналізовано участь представника потерпілого і цивільного позивача та/або їх законних представників.

У підрозділі 2.1. *«Доказування цивільного позову в діяльності прокурора, слідчого та керівника органу досудового розслідування»* розкрито сутність діяльності зазначених суб'єктів доказування цивільного позову, а саме осіб, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Доведено, що діяльність прокурора щодо підтримання цивільного позову на стадії судового провадження полягає в активному обстоюванні перед судом необхідності його задоволення. Підтверджують доцільність цього положення і результати проведеного анкетування: 167 суддів (86,1 %), 98 прокурорів (83,1 %), 297 слідчих (79,6 %) та 71 адвокат (92,2 %) погоджуються із зазначеною позицією. Визначено, що діяльність прокурора полягає у реалізації таких повноважень: доказування цивільного позову, висловлювання та обґрунтування позиції щодо необхідності задоволення позову в обвинувальній промові, перевірка судового рішення на предмет законності вирішення долі цивільного позову у кримінальному провадженні, а також, за наявності підстав, оскарження судового рішення в частині вирішення цивільного позову.

Обґрунтовано необхідність вирішення слідчим таких завдань в ході досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування заподіяної шкоди потерпілому в кримінальному провадженні, а також доказування підстав та предмета пред'явленого цивільного позову: установлення характеру і розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням); встановлення наявності майна, яким володіє особа (особи), що своїми діями (бездіяльністю) завдала шкоди фізичній або юридичній особі, та отримання відомостей про її місцезнаходження; установлення правового статусу виявленого майна; вилучення та забезпечення збереження майна особи, яка винувата у заподіянні шкоди потерпілому шляхом вчинення кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння), для подальшого забезпечення відшкодування шкоди останньому.

Що ж стосується керівників органів досудового розслідування, наділених організаційними і контрольно-процесуальними повноваженнями, то як суб'єкти доказування цивільного позову вони можуть проводити свою діяльність щодо цивільного позову лише тоді, коли здійснюють досудове розслідування по кримінальному правопорушенню, користуючись при цьому повноваженнями слідчого.

У підрозділі 2.2. *«Сутність процесу доказування цивільного позову в кримінальному провадженні за участю потерпілого, цивільного позивача»* виявлено та проаналізовано права і обов'язки названих учасників процесу доказування цивільного позову.

Запропоновано надати право потерпілому у кримінальному провадженні на отримання правової допомоги за рахунок держави у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правову допомогу», шляхом доповнення цього Закону статтею 14-1 «Особи, які визнані потерпілими у кримінальному провадженні, мають право на безоплатну вторинну правову допомогу», в змісті якої передбачити категорії таких осіб: малозабезпечені або соціально незахищені; без постійного місця проживання та заробітку (офіційно безробітні); особи похилого віку, в тому числі, які не мають жодного близького родича; особи, які через свій фізичний стан, не можуть здійснювати свої права та виконувати обов'язки учасника кримінального провадження; недієздатні чи обмежено дієздатні і не мають близьких родичів; діти-сироти, діти, які позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї, і не мають, крім батьків, жодного близького родича. Таку позицію схвалюють: 134 судді (69,1%), 89 прокурорів (75,4%), 359 слідчих (96,2%) та 43 адвокати (55,8%).

Акцентовано увагу, що тягар доказування завданої кримінальним правопорушенням моральної шкоди та встановленого у цивільному позові розміру її компенсації необхідно покладати на цивільного позивача (потерпілого, їх представників, законних представників) на підставі особистого характеру цього виду шкоди та його оцінки самим цивільним позивачем (потерпілим) щодо наявності втрат немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням. Доведено, що саме від позиції потерпілого, цивільного позивача у доказуванні цивільного позову залежатимуть результати його розгляду у кримінальному провадженні, тобто суд може ухвалити одне з таких рішень: повне або часткове задоволення позову, відмова у його задоволенні чи залишення позову без розгляду.

У підрозділі 2.3. *«Участь представника потерпілого і цивільного позивача та/або їх законних представників у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні»* розглянуто діяльність названих учасників кримінального провадження у доказуванні цивільного позову.

Відповідно до КПК України представник потерпілого в кримінальному провадженні може діяти як разом із потерпілим, так і замінюючи його, користуючись процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, за винятком прав особистого характеру (давати показання, права мати представника та ін.). Права представника потерпілого є похідними від прав потерпілого, а

повноваження – обумовлені згодою потерпілого та повністю залежать від нього. В кримінальному провадженні участь представника потерпілого не обмежує процесуальних прав потерпілого, останній може в будь-який момент відмовитися від свого представника і залучити іншого. Мінімальна або максимальна кількість представників потерпілого законом не обмежується.

Обґрунтовано, що законний представник (якщо потерпілий (цивільний позивач) – неповнолітній або особа, яка визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною) користується процесуальними правами потерпілого (цивільного позивача), інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим (цивільним позивачем) і не може бути доручена законному представнику.

Наголошено, що обсяг прав представника цивільного позивача є похідним від обсягу прав цивільного позивача і будь-яких обмежень цих прав законом не передбачено. Він вправі здійснювати практично всі права особи, яку представляє, за винятком тих, що мають особистий характер, – права давати пояснення, показання, а також права на відмову від позову, укладення мирової угоди, якщо такі права спеціально не передбачені в уповноважуючих документах.

Розділ 3 «Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні зі сторони захисту» складається з трьох підрозділів, в яких досліджено участь підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та/або законного представника в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні, визначено роль цивільного відповідача в доказуванні позову в кримінальному провадженні; розкрито сутність участі представника цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову в цьому процесі.

У підрозділі 3.1. *«Участь підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та/або законного представника в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні»* охарактеризовано права та обов'язки зазначених суб'єктів кримінального провадження щодо доказування ними цивільного позову.

На основі аналізу положень ст. 62 КПК України, яка містить вичерпний перелік осіб, що можуть бути відповідачами, встановлено неможливість ототожнення цивільного відповідача з підозрюваним, обвинуваченим. Підтверджено недоцільність виносити постанову про залучення особи як цивільного відповідача у випадках, коли при закінченні досудового розслідування підозрюваному пред'являються для ознайомлення усі матеріали кримінального провадження, зокрема ті, що стосуються пред'явленого цивільного позову. При цьому, зазначено, якщо в процесі бере участь така сторона, як цивільний позивач, то повинен бути і цивільний відповідач, незалежно від того чи це сам підозрюваний, обвинувачений чи інша особа, яка несе цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Право заперечувати проти позову чинний КПК України надав лише цивільному відповідачу (ч. 3 ст. 62). У переліку прав підозрюваного, обвинуваченого вказаного права немає, проте в завуальованій формі таке право у нього є, а саме: відповідно до ч. 2 ст. 348 КПК України, якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, головуючий запитує обвинуваченого, цивільного відповідача чи визнають вони позов.

Зроблено висновок, що одне з головних завдань захисника у процесі реалізації функцій суб'єкта доказування – це збір, перевірка та оцінка доказів в інтересах свого підзахисного, які необхідні для забезпечення реальної змагальності в суді. Щодо здійснення захисником функції суб'єкта доказування цивільного позову, то необхідно назвати такі завдання: отримання доказів, що заперечують предмет (підстави, вид і розмір шкоди) пред'явленого цивільного позову повністю або частково.

У підрозділі 3.2. *«Цивільний відповідач і його участь в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні»* визначено роль зазначеного учасника кримінального провадження у доказуванні цивільного позову.

Акцентовано увагу на тому, що протилежною цивільному позивачеві стороною в кримінальному процесі є той його учасник, який повинен нести цивільну відповідальність за заподіяну кримінальним правопорушенням шкоду. За загальним правилом, повністю дієздатний обвинувачений є також відповідачем за цивільним позовом. Саме особа, яка вчинила кримінальне правопорушення і заподіяла ним шкоду, повинна усунути негативні наслідки свого діяння. Однак у ряді випадків майнову відповідальність за протиправні дії певних категорій громадян несуть інші особи. У таких випадках КПК України передбачає залучення в процес цивільного відповідача. Проте цивільний відповідач і підозрюваний, обвинувачений – ці різні процесуальні фігури. Підозрюваний, обвинувачений несуть цивільну відповідальність у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Цивільний відповідач – це не представник і не захисник підозрюваного, обвинуваченого, а самостійний учасник кримінального провадження, який залучається до участі в ньому тільки у разі наявності законних підстав.

У підрозділі 3.3. *«Участь представника цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні»* визначено його права та обов'язки у площині доказування цивільного позову.

Оскільки інститут представництва в кримінальному судочинстві має своїм завданням представлення та захист охоронюваних законом інтересів окремих учасників кримінального судочинства, а цивільний відповідач може реалізовувати свої права та інтереси через представників, не беручи участь в окремих процесуальних діях, то представник цивільного відповідача наділяється тими ж правами, що і цивільний відповідач. Виняток становить лише право давати показання і пояснення, яке може бути реалізовано безпосередньо цивільним відповідачем.

За змістом кримінального процесуального закону, представники цивільного відповідача не можуть діяти всупереч інтересам особи, яку вони представляють.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягало в комплексному дослідженні проблем суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні та наданні обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування в частині реалізації повноважень

зазначеними суб'єктами кримінального провадження. Проведене дослідження дає можливість сформулювати такі **висновки**:

1. Цивільний позов в кримінальному провадженні має такі ознаки: 1) приватний характер – письмова вимога фізичної або юридичної особи, її представника (законного представника); 2) публічний характер – письмова вимога прокурора в інтересах держави та громадян, у передбачених кримінальним процесуальним законодавством випадках; 3) пред'являється конкретній особі: підозрюваному, обвинуваченому або особі (фізичній чи юридичній), яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану його діями або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; 4) має на меті відшкодування завданої майнової та/або компенсацію моральної шкоди; 5) підлягає розгляду та вирішенню судом у порядку кримінального провадження.

Предмет доказування цивільного позову у кримінальному провадженні включає: склад кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), яким заподіяно шкоду; наявність шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням), та її вид; причинно-наслідковий зв'язок між подією кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння) та завданою шкодою; суб'єкт завдання шкоди та його вина у заподіянні цієї шкоди; фізична або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням) заподіяно шкоду; розмір шкоди, яка підлягає відшкодуванню за цивільним позовом; обставини, які виключають можливість провадження щодо цивільного позову.

2. Суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні необхідно розподілити на: а) суб'єктів підтримання цивільного позову (особи, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень; особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, її представник та/або законний представник; особа, яка пред'явила цивільний позов, її представник та/або законний представник); б) суб'єктів заперечення цивільного позову (особа, яка вчинила кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, чим заподіяла шкоду фізичній чи юридичній особі, її захисники та/або законні представники; особа, яка за законом несе відповідальність за діяння підозрюваного, обвинуваченого або суспільно небезпечні діяння неосудної особи (її представник); представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; третя особа (її представник), щодо майна якої вирішується питання про арешт); в) орган, який здійснює правосуддя та вирішує кримінальне провадження по суті в частині пред'явленого цивільного позову.

3. Суд є специфічним суб'єктом доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, діяльність якого необхідно розглядати як ефективний засіб забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням), та як примусовий вид впливу на підозрюваного, обвинуваченого (їх захисників та/або законних представників), цивільного відповідача (його представника), представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третю особу (її представника), щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також на неосудних осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, чим заподіяли шкоду фізичній чи юридичній особі, при

вирішенні питання цивільного позову в провадженнях про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

4. До змісту принципу змагальності запропоновано внести як його обов'язковий додатковий елемент функцію підтримання стороною обвинувачення пред'явленого цивільного позову в кримінальному провадженні, а зі сторони захисту – заперечення встановленої суми відшкодування майнової та/або моральної шкоди.

5. Повноваження прокурора з підтримання цивільного позову на стадії судового розгляду полягає в активному обстоюванні перед судом необхідності його задоволення, і має відображатись у таких діях: доказування цивільного позову; висловлення та обґрунтування позиції щодо необхідності задоволення позову в обвинувальній промові прокурора; перевірка судового рішення на предмет законності вирішення долі цивільного позову у кримінальному провадженні, а також, за наявності підстав, оскарження судового рішення в частині вирішення цивільного позову.

В ході досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування заподіяної шкоди потерплого в кримінальному провадженні, окрім доказування підстав і предмета пред'явленого цивільного позову, слідчому необхідно вирішувати такі завдання: а) установити характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням); б) встановити наявність майна, яким володіє особа (особи), що своїми діями (бездіяльністю) завдала шкоди фізичній або юридичній особі, та отримати відомості про її місцезнаходження; в) установити правовий статус виявленого майна; г) вилучити та забезпечити збереження майна особи, яка винувата у заподіянні шкоди потерпілому шляхом вчинення кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), для подальшого забезпечення відшкодування шкоди останньому.

6. Діяльність потерпілого, цивільного позивача як суб'єктів доказування цивільного позову у кримінальному провадженні охоплює участь: в доказуванні підстав, виду та розміру цивільного позову шляхом подання органу, що веде провадження, відповідних доказів; у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, пов'язаних зі встановленням характеру і розміру заподіяної шкоди; у безпосередній перевірці відповідних доказів, оскільки потерпілий, цивільний позивач заінтересовані у наслідках вирішення цивільного позову на їх користь, що стимулює зазначених учасників кримінального провадження активно залучатися до процесу його доказування.

7. З урахуванням побажань потерпілого (цивільного позивача), його представник та/або законний представник пред'являє цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснює в подальшому доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування і підтримує позов в судовому засіданні, якщо потерпілий (цивільний позивач) проти цього не заперечує.

8. Визначено, що одним з головних завдань захисника у процесі реалізації функцій суб'єкта доказування, є збір, перевірка та оцінка доказів в інтересах свого підзахисного, які необхідні для забезпечення реальної змагальності в суді. Що ж стосується здійснення ним функції суб'єкта доказування цивільного позову, то

діяльність захисника має бути спрямована на отримання доказів, які заперечують предмет (підстави, вид і розмір шкоди) пред'явленого цивільного позову повністю або частково.

9. Щоб покращити правове регулювання доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, запропоновано внести зміни до КПК України щодо визначення моменту та підстав набуття особою (фізичною чи юридичною) статусу цивільного відповідача, а також чіткого закріпити права та обов'язки саме цивільного відповідача без посилання на норми кримінального процесуального закону щодо прав та обов'язків інших учасників кримінального провадження. З цим погоджується більшість респондентів проведеного нами анкетування: 149 суддів (76,8%), 111 прокурорів (94,1%), 298 слідчих (79,9%) та 68 адвокатів (88,3%).

10. Цивільний відповідач та його представник, з огляду на те, що вони наділені правами та обов'язками, які передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого лише щодо цивільного позову, виступаючи стороною доказування цивільного позову (визнання або заперечення його повністю чи частково), безперечно відносяться до сторони кримінального провадження, а саме – до сторони захисту.

11. Сформульовано з урахуванням міжнародного досвіду рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регламентує доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, зокрема пропонується внести такі зміни та доповнення:

- доповнити статтю 2 КПК України після слів «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень» таким положенням «а також відновлення порушених внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів фізичних осіб (майнових прав юридичних осіб) шляхом відшкодування (компенсації) завданої шкоди»;

- доповнити частину 1 ст. 55 КПК України після слів «якій кримінальним правопорушенням» таким положенням: «або іншим суспільно небезпечним діянням», а також після слів «юридична особа, якій кримінальним правопорушенням» – положенням «або іншим суспільно небезпечним діянням»;

- перед абзацом другим ч. 6 ст. 55 КПК України доповнити реченням такого змісту: «Якщо встановлено, що особа, перебуває в стані, який унеможливорює подання заяви про залучення її як потерпілого та не має жодного близького родича чи члена сім'ї, слідчий або прокурор залучає до кримінального провадження суб'єкта надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу" для здійснення представництва такого потерпілого, про що виносить вмотивовану постанову, яка може бути оскаржена слідчому судді»;

- пункт 13 ч. 1 ст. 56 КПК України викласти в такій редакції: «Одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення, зокрема щодо проведення експертизи, у порядку і випадках, передбачених цим Кодексом»;

- пункт 14 ч. 1 ст. 56 КПК України доповнити перед словами «користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом» таким реченням: «Отримувати

правову допомогу за рахунок держави у випадках, передбачених Законом України "Про безоплатну правову допомогу";

- частину 1 ст. 58 КПК України викласти в такій редакції: «Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а також, у разі наявності для цього підстав, суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу"»;

- частину 4 ст. 58 КПК України доповнити абзацом другим такого змісту: «Представник потерпілого – суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги має право, виконуючи покладені на нього функції представництва інтересів, з урахуванням побажань потерпілого, разом з останнім пред'явити від його імені цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати надалі доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування, а також підтримувати позов у судовому засіданні, якщо потерпілий проти цього не заперечує»;

- статтю 59 КПК України доповнити частиною 3 такого змісту: «Батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, які залучаються до участі як законні представники неповнолітнього потерпілого або недієздатної чи обмежено дієздатної особи, що є потерпілим, вправі разом з останнім заявити цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати доказування підстав, виду і розміру шкоди під час досудового розслідування та підтримувати позов у суді. В разі відсутності названих осіб, представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний потерпілий, – не мають права пред'явити цивільний позов від імені останніх, таким правом наділені суб'єкти надання безоплатної вторинної допомоги відповідно до ст. 14-1 Закону України "Про безоплатну правову допомогу"»;

- частину 3 ст. 61 КПК України виключити;

- частину 3 ст. 62 КПК України виключити;

- частину 2 ст. 243 КПК України викласти у такій редакції: «Сторона захисту, а також потерпілий (цивільний позивач), їх представники мають право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової»;

- доповнити КПК України статтею 61-1 «Процесуальні права та обов'язки цивільного позивача»;

- доповнити КПК України статтею 62-1 «Процесуальні права та обов'язки цивільного відповідача»;

- доповнити КПК України статтею 128-1 «Заходи забезпечення цивільного позову».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Кравченко Н. С. Діяльність суду, прокурора та слідчого щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – Ужгород, 2014. – Вип. 25. – С. 254–258.

2. Кравченко Н. С. Роль потерпілого (його представника) у доказуванні цивільного позову у кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Наук. вісн. Міжнар. гуманіст. ун-ту. – Одеса, 2014. – Вип. 10-1. – Т. 2. – С. 128–131. – (Сер. : Юриспруденція).

3. Кравченко Н. С. Участь цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову / Н. С. Кравченко // Наук. вісн. Нац. акад. внутрішніх справ. – К., 2015. – № 2. – С. 125–135.

4. Кравченко Н. С. Особливості діяльності цивільного позивача, його представника в кримінальному провадженні щодо доказування цивільного позову / Н. С. Кравченко // Юридична наука. – К., 2015. – № 11. – С. 67–76.

5. Кравченко Н. С. Методологические особенности доказывания гражданского иска в уголовном производстве / Н. С. Кравченко // Право и политика (Кыргызская Республика). – Бишкек, 2014. – № 2/2. – С. 79–82.

6. Кравченко Н. С. Цивільний позов як форма охорони прав та законних інтересів потерпілих в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13-14 груд. 2013 р.). – К. : Центр прав. наук. досліджень, 2013. – Ч.1. – С. 51–53.

7. Кравченко Н. С. Класифікація суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Сучасні проблеми теорії та практики кримінального та кримінального процесуального права України : матеріали круглого столу (Київ, 27 січня 2014 р.). – К. : Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2014. – С. 78–82.

8. Кравченко Н. С. Реалізація засади змагальності сторін при доказуванні цивільного позову / Н. С. Кравченко // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Донецьк, 15 берез. 2014 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2014. – С. 140–142.

9. Кравченко Н. С. Специфіка діяльності прокурора щодо пред'явлення та підтримання цивільного позову / Н. С. Кравченко // Актуальні проблеми юридичної науки – 2014 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 берез. 2014 р.). – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2014. – С.135–137.

10. Кравченко Н. С. Діяльність суду по доказуванню цивільного позову у кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах : матеріали круглого столу до 80-річчя з дня народження професора А.Я. Дубинського (Київ, 4 квіт. 2014 р.). – К. : НАВС, 2014. – С. 172–175.

11. Кравченко Н. С. Відшкодування (компенсація) шкоди потерпілим в Україні та в США («Reimbursement (compensation) to victims in Ukraine and in the USA») / Н. С. Кравченко // Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених : матеріали Всеукр. конф. (Харків, 17 квіт. 2014 р.). – Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2014. – С. 36–38.

12. Кравченко Н. С. Особливості доказування цивільного позову в кримінальному провадженні за участю цивільного позивача (його представника) / Н. С. Кравченко // Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки :

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січня 2015 р.). – Київ : НАВС, 2015. – С. 285–287.

13. Кравченко Н. С. Підозрюваний, обвинувачений та його захисник як суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.) : у 2 ч. – К. : НАВС, 2015. – Ч. 1. – С. 198–201.

14. Кравченко Н. С. Потерпілий як суб'єкт доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні : матеріали підсумкової наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.). – К. : НАВС, 2016. – С. 114–116.

АНОТАЦІЯ

Кравченко Н. С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2016.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних і практичних питань правового регулювання діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні.

Запропоновано ознаки цивільного позову та виокремлено елементи предмета його доказування з урахуванням чинного КПК України, надано диференціацію суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, встановлено роль суду в цій діяльності, розглянуто зміст засади змагальності в діяльності сторін у кримінальному провадженні з підтримання та заперечення заявленого цивільного позову. Обґрунтовано діяльність суб'єктів кримінального провадження як зі сторони обвинувачення, так і зі сторони захисту щодо доказування цивільного позову. Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення відповідних положень чинного кримінального процесуального законодавства у контексті досліджуваних питань.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, потерпілий, цивільний позов, суб'єкти доказування, сторона обвинувачення, сторона захисту, суд, змагальність, відшкодування шкоди.

АННОТАЦИЯ

Кравченко Н. С. Субъекты доказывания гражданского иска в уголовном производстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная

экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2016.

По результатам обобщения эмпирических данных, анализа международного и национального опыта регулирования вопроса о возмещении вреда лицу, причинённого уголовным правонарушением, установлено, что потерпевший не всегда может рассчитывать на быстрое и полное восстановление за решением суда своих нарушенных прав. В практической деятельности встречаются отдельные случаи, когда причинённый имущественный вред не возмещается из-за того, что виновный в его совершении не имеет для этого соответствующих средств. Реальное их взыскания с осужденного, отбывающего наказание, как правило, растягивается на долгие годы и бывает нерегулярным.

Акцентируется внимание на том, что в большинстве стран из государственных фондов компенсируется только вред, причинённый жизни и здоровью граждан. Другие виды причинённого преступлением вреда, как правило, не возмещаются государством, однако распространена система обязательного страхования, которая в значительной степени обеспечивает компенсационные выплаты пострадавшим.

В диссертации предложен перечень признаков понятия гражданского иска в уголовном производстве: 1) частный характер – письменное требование физического или юридического лица, его представителя (законного представителя); 2) публичный характер – письменное требование прокурора в интересах государства и граждан, в предусмотренных уголовным процессуальным законодательством случаях; 3) предъявляется конкретному лицу: подозреваемому, обвиняемому или лицу, которое по закону несёт гражданскую ответственность за вред, причинённый его преступными действиями (бездействием) или невменяемого лица, совершившего общественно опасное деяние; 4) имеет цель – возмещение причинённого материального и/или компенсацию морального вреда; 5) подлежит рассмотрению и разрешению судом в уголовном порядке.

Сделан вывод, что под доказыванием гражданского иска в уголовном производстве следует понимать зафиксированную в процессуальной форме с помощью методов правового регулирования совокупность взаимосогласованных и равнозначных доказательных возможностей сторон, через использование которых они могут отстаивать свои функциональные интересы в условиях состязательного судопроизводства.

Раскрыты элементы предмета гражданского иска, среди которых, по результатам проведённого анкетирования, наиболее весомым опрошенные респонденты: судьи (54,1%), прокуроры (55,1%), следователи (81,2%), адвокаты (76,6%), считают наличие состава уголовного правонарушения (общественно опасного деяния), вреда (его вид и размер) и причинно-следственной связи между ними.

Обоснована необходимость дифференцирования субъектов уголовного процессуального доказывания гражданского иска на: а) субъектов поддержания гражданского иска; б) субъектов отрицания гражданского иска; в) орган, осуществляющий правосудие и разрешающий по существу предъявленный гражданский иск.

Изучена деятельность субъектов со стороны обвинения и со стороны защиты по доказыванию гражданского иска в уголовном производстве. Отмечается, что, по мнению респондентов, заниматься обеспечением возмещения вреда, причинённого уголовным правонарушением, в первую очередь, должен следователь. За это высказалось: 143 судьи (73,7%), 64 прокурора (54,2%), 180 следователей (48,3%), 65 адвокатов (84,4%).

Обращено внимание, что обеспечение гражданского иска заключается в совершении процессуальных действий, предусмотренных УПК Украины, имеющих своей целью гарантировать реальное возмещение вреда, причинённого уголовным правонарушением. Высказывается точка зрения о том, что это в равной степени зависит как от личной активности лиц, которым причинён вред, так и от деятельности уполномоченных субъектов уголовного производства – следователя, прокурора и суда по обеспечению гражданского иска и его надлежащего разрешения.

Диссертантом внесены научно обоснованные предложения, направленные на усовершенствование действующего уголовного процессуального законодательства Украины в контексте исследуемых вопросов относительно деятельности субъектов уголовного производства по доказыванию гражданского иска. По результатам исследования предложены изменения и дополнения в УПК Украины.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, уголовное производство, потерпевший, гражданский иск, субъекты доказывания, сторона обвинения, сторона защиты, суд, состязательность, возмещение вреда.

SUMMARY

Kravchenko N. S. Subjects of Proving Civil Claim in Criminal Proceedings. – Manuscript.

The thesis for the candidate's degree of legal sciences, by specialty 12.00.09. – criminal procedure and criminalistics; forensics; operative and search activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to complex research of theoretical and practical issues of legal regulation of proving activity of a civil claim in criminal proceedings.

In particular, the proposed signs of civil claim are proposed and singled out a civil action elements proving its subject on the basis of the current Criminal Procedural Code of Ukraine, provided differentiation of subjects of proving a civil claim in the criminal proceedings, role of the court is established in this activity, content, foundations of competition in the activity of the sides in the criminal proceedings on supporting and denial of declared civil claim are considered. The subjects' activities of the criminal proceedings which from the prosecution side as well as from the defense side of proving the civil claim are grounded. Scientifically based proposals for improving the relevant provisions of the current criminal procedural law in the context of the studied issues are formulated.

Keywords: criminal offense, criminal proceedings, victim, civil claim, subjects of proving, prosecution side, defense side, court, competition, compensation.